

İslâm Medeniyeti

MECMUASI

ÜÇ AYLIK

Dînî, İlmî, Edebî
Araştırmalar Mecmuası

Cilt: V, Sayı: 2

Haziran — Şaban 1401

SAHİBİ

İSLÂM MEDENİYETİ VAKFI

Adına Başkan

Selçuk ERAYDIN

Yazı İşleri Müdürü

Dr. Câhid BALTACI

İdâre Yeri

Bozdoğan Kemeri Cemal Yener

Cad. Nr: 132 VEFA/İST

Haberleşme ve Hâvele

PK. 1315 Sirkeci/İSTANBUL

TURKEY

Fiâtı: 150 lira

Abone şartları:

Yurt içi: 600 lira

Yurt dışı: 1.200 lira

İÇİNDEKİLER

Hicret Kriteri

İ. Lütfi ÇAKAN 3

Kur'an-ı Kerim'in Tefsiri ve
İlimlerle Olan Münâsebeti

Celâl KIRCA 17

İLYAS (a.s.) Hakkında bir
Araştırma

Dr. Abdullah AYDEMİR 27

Osmanlılarda Şeyhülislâmlık
Müessesesi

Ziya KAZICI 39

Fal, Fahnâme ve «Fâl-ı Reyhân-ı
Cem Sultan»

Dr. Hâil ERSOYLU 69

Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi-
sinde Peygamberimizin Hayatı ile
İlgili Türkçe Yazmalar

Dr. A Vehbi ECER 83

İstanbul'daki Tekkelerin Silsile-i
Meşâyihî:

97

İslâmî İlimler Fakültesinin Tertip-
lediği «Hicret Kongresi» başarılı
Geçti

119

Şer'î Siciller

Atilla ÇETİN 123

«Hicret Kongresi» Başarılı Geçti 127

Nesredilmeyen yazılar istenildiğinde iade edilir. Mecmuanın ismi zikredilmeden iktibas edilemez.

İ L Y A S (A.S.)

HAKKINDA BİR ARAŞTIRMA

Dr. Abdullah AYDEMİR

Kur'ânda iki defa adı geçer. En'âm sûresinde (6/85) Zekeriyâ, Yahyâ ve İsâ (a.s.) ile birlikte, başkaca tafsilât verilmeksizin, «sâlihûn» dan biri olarak zikredilir. Saffât sûresinde ise (37/123-132) onun peygamber oluşu yanında, kısaca puta tapan kavmine yaptığı inzarlarına ve Allah katındaki iyi haline işâret edilir. Hz. Peygamberin hadislerinde ise, İlyas ismine çok az tesadüf edilir.

Hızır'la birlikte İlyas ismine Türk halk edebiyatında ve folklorunda geniş yer verilir. Bu konudaki inanışlar ve rivayetler bizim asıl konumuzun dışındadır. Fakat yeri gelince, dinî yanı bulunan yazılı rivâyetlere kısaca bir göz atacağız.

İlyas (a.s.)'la ilgili olarak tarih, kasas ve tefsirlere geçmiş bilgilerin kaynağı umûmiyetle —benzer mevzularda olduğu gibi— Ehl-i Kitâb metinleri ve efsânelerden ibâret şifâhî rivâyetlerdir. İslâmiyetin başlangıcından itibaren müslümanlar arasına çeşitli kanallardan girip yayılan bu tür efsânelere, Hz. Peygamber, sahâbe ve diğer tanınmış şahsiyetlere atfen uydurular da katılmış ve bunlardan epeycesini muteber sayılan eserlere bile girmiştir. Bunlara bir göz atalım:

1 — Kimliği, Şekil ve Şemâili :

İsrâîl Oğullarından olduğu söylenen İlyâs'ın nesebi Mûsâ (a.s.)'ın kardeşi Hârûn'a dayandırılır. Hârûn'un üçüncü batında torunu olan İlyâs(1) Ka'bû'l-Ahbâr'a göre iri başlı, çekik karınlı, ince bacaklı bir

1 — Tefsîru't-Taberî, VII/261 (Mısır, 1954); es-Sa'lebî, Arâis, s. 223 (Mısır,); el-Bidâye, I/337 (Riyâd, 1966).

zat olup, göğsünde(2) kırmızı bir ben taşırdı(3). Doğumunu müteâkip kendisinden arzın doğu ve batısını aydınlatan bir nûr'un parladığını söyleyen Ka'b'a göre yedi yaşında Tevrât'ı ezberlemiş ve istikbâlde mühim bir şahsiyet olacağına ait bazı harikalar görülmüştür(4). El-Hâkim'in Müstedrek isimli eserine «sahîhtir kaydıyla Enes İbn Mâlik'ten aldığı bir rivâyette(5) İlyâs'ın boyunun 300 zira' olduğu ifâde edilmişse de bu, uydurma ve yalan bir haberdir(6).

2 — Peygamberliği ve Kendisine Atfedilen Bazı Mucizeler :

İlyas, Hazakıyel'den sonra peygamber olmuştur(7). Müslüman tarihçilerin hemen tamamıyla Ehl-i Kitâba atfen bildirdiklerine göre, küçüklüğünde vuku bulan bir hâdise üzerine dağlara kaçıp ömrünün kırkıncı yılına kadar vahşiler ve yırtıcılar arasında yaşayan İlyâs'a peygamberlik verildi ve herbiri bir kasabadan daha büyük olan 70 karyeye (köye) gitmesi emredildi. Son derece zâlim ve cebbâr insanlardan ibâret bu halka karşı kendisi ateş ve yırtıcı mahlûkatla desteklendi ve 30 peygamber gücü verildi. İlyâs, kiral Ahab(8) ve karısı Ezbîl'in(9) saltanatları zamanında yaşıyordu. Rivâyetlere göre Ahab İlyas'ın yolundan gidiyordu; fakat İsrâîl Oğulları Ba'l ismindeki puta(10) tapıyorlardı. Günün birinde Ahab da, putlara tapan kırılların en az kendisi kadar başarı elde ettiklerini öne sürerek, İlyas'tan yüz çevirdi. Bundan müteessir olan İlyâs, Allah'tan, kendisine yedi yıl yağmurlara hükmetme kudretini vermesini niyâz eyledi. Bu müddeti çok bulan Allah ona üç yıl müsâade etti. Üç yıl herşeyi kasıp kavuran bir kuraklık ve kıtlık oldu. Bu müddet zarfında, mevcut depolanmış erzakı bitiren İlyâs'ın kavmi sırasıyla hayvanlarını, hayvan kemiklerini ve en nihayet köpekleri ve fareleri yemeğe mecbur oldular. Meleklerin araya girmesiyle kuraklık sona erdi ve Allah onu merhametsizce nice masûmun hayatına son vermiş olduğu için payladı. Bunun üzerine İlyâs, İsrâîl Oğullarına kendi putlarından istindât eylemelerini, onlar niyazlarını karşılık-

2 — Veya başında.

3 — El-Müstedrek, II/583 (Yaydarâbâd-Dekken,); ed-Dürru'l-Mensûr, V/286 /Mısır, 1306 H.).

4 — B. Zühûr, s. 132 (Mısır).

4 — II/617.

6 — Ez-Zehabî, et-Telhîs, II/6617 (el-Müstedrek'in hâmişinde).

7 — El-Kâmil, I/212 (Beyrut. 1965).

8 — Bazı kaynaklarda Ecab ve Lecab olarak geçer.

9 — Belki İzabel.

10— Ba'l'den maksadın ne olduğu ve tavsîfi hakkında bkz. Tefsîru't-Taberî XXIII/91-92; M. Gayb, XXVI/161; Tefsîru'l-Kurtubî, XV/117; Tefsîru'l-Âlûsî, XXIII/139.

sız bırakılırsa, Allah'a îman etmelerini teklif etti. Putlar kendilerine tapanların duâlarını duymadılar; buna karşılık İlyâs'ın niyâzı üzerine, kalkan şeklinde peydâ olan buluttan ardı arkası kesilmeyen yağmurlar yağmaya başladı. Bolluk ve berekete kavuştular. Memleket hayatla doldu. Belâlar uzaklaştı. Izdıraplı insanların yüzü güldü. Buna rağmen, srâîl Oğulları îmana gelmediler; tevbe edip küfürlerinden vazgeçmediler. Hattâ eskisine rahmet okutturacak şekilde küfürlerine devam ettiler. Kavminin bu duygusuzluğundan bezen İlyâs, Allah'a, kendisini bu dünyadan kurtarması, katına çağırması niyâzında bulundu. Yanında sâdık müridi Elyasa' ile dışarı çıktığı anda, kendilerine ateşten bir at geldi. Elyasa'nın hayret nidâları ve çığlıkları arasında ata bindi ve yükseldi. Bu onların son görüşmeleri oldu. Bazı rivâyetlere göre Allah İlyâs'a kanat taktı; nurdan bir elbise giydirdi; ondan yemek ve içmek duygularını aldı. İlyâs melekler arasına uçtu. Böylece hem insan, hem melek, hem yer ve hem de gök yaratıklarından biri oldu.

İlyâs kıssasını daha mufassal anlatan müelliflere göre Ahab'ın karısı Ezbîl bütün mefsedetlerin başı olarak gösterilir: Memleket idâresine elini uzatmış bu kadın, tedbîl gezer, muhâkemelerde hazır bulunur, ata biner, kılıç kuşanır; hülâsa bir kıralın yaptığı her şeye özenir; yokluğunda kocasına vekâlet ederdi. Kâinatın en iffetsiz yarattığı olarak vafedilen bu kadın uzun müddet yaşamış, yedi kıralla evlenmiş ve bunların her birini kurduğu tuzaklara düşürerek öldürmüştü. 70 çocuk doğurduğu söylenen bu kadın birçok peygamberin de canna kıymıştı. Bu sayının bir kaç misli kabarmasına, îmanını gizli tutan mü'min veziri manî olmuştu. Gözü tuttuğu malları gasbeden bu kadın bu cümleden olarak kıraliyet köşküne yakın bir bahçeye, sahibini öldürerek el koymuştu. Hz. İlyâs, karısının teşviki ile kendisini öldürmek isteyen kıralın takibatından kurtulmak için kaçar ve yedi yıl kaya kovuklarında gizlenir. Bu firar olayından sonra kıralın en sevgili oğlu hastalanır. Sayıları 400'e varan Ba'l râhibi, hastalığın sebebi olduğu iddia edilen İlyâs'ı öldürmeye giderler. İlyâs'ın akıllıca hareketleri neticesi rahipler bir şey yapamadan geri dönerler. Bundan sonra îman ettiklerini yalan yere iddia eden ve İlyâs'ı öldürmekten başka bir niyete sâhip olmayan 50'şer kişilik iki gurup yanarak mahvolurlar. Dördüncü ve sonuncu kez yukarıda bahsi geçen mü'min vezir ile mel'unlardan müteşekkil bir gurup daha İlyâs'a gider. Allah'ın irşâdıyla İlyâs, bunlarla birlikte saraya gelir ve fakat tam bu sırada kıralın oğlu ölür. Oğlunun telâşından İlyâs'ı unutan kıraldan, o da kaçıp tekrar ıssız yerlere çekilir.

Kaynaklar İlyâs(a.s.)'ın, mevki sahibi bir kadının arzusu üzerine gösterdiği ateş mucizesi ile ölmüş bulunan Yûnûs İbn Metta ve İlyesa'ı diriltmiş olmasından bahsederler. O ayrıca, ihtiyar bir kadının son derece azalmış bulunan un ve zeytin yağına bereket duası yapmış ve bu iki gıda maddesi yeter derecede çoğalmıştı(11).

* * *

Daha önce de işâret edildiği gibi İlyâs(a.s.)'ın hayatı ve peygamber olarak gösterdiği faaliyetlerle ilgili rivâyetler tamamıyla Ehl-i Kitâb'a dayanır. Doğduğu zaman kendisinden mesrık ve mağribi aydınlatan bir nûrun parladığı, yedi yaşında Tevrat'ı ezberlediği, 40 yaşına basıncaya kadar dağ başlarında ve çöllerde vahşiler ve yırtıcı yaratıklarla yaşadığı yolundaki haberler yalan ve uydurma olduğu âşikâr olanlardandır. Allah'ın İlyâs'ı vahşilerle desteklemesinin detayları bilinmiyor; bu iş nasıl olmuştur? Belli değil. Ayrıca ona 30 peygamber gücünün verildiği söylentisi muğlâk bir ifâdeden öteye bir mânâ taşımıyor.

Oğlu hastalanan kiralın İlyâs'ı hastalığa sebep bilmesi ve onu yakalamak için birkaç kez belli sayıda cengâverlerden müteşekkil müfrezeler göndermesi ve bunların İlyâs'ın duâsıyla yanmalarını dile getiren rivâyetler(12), tamamen Kitâb-ı Mukaddes'ten aktarılmıştır(13). Kavminin muannit ve kâfirce tutumundan bezen İlyâs'ın, katına çekmesi için Allah'a yaptığı niyaz ve neticede nûr giydirilip, yarı insan, yarı melek bir şahsiyyet olduktan sonra at veya ateş üzerinde göklere uçurulması da(14), keza isrâîliyyattır, bâtıldır(15) ve bu da aynen Kitâb-ı Mukaddes'ten alınmıştır(16).

3 — İlyâs, Sağ mıdır, Ölmüş müdür?

İlyâs'ın el'ân hayatta olduğuna dâir bir takım haberler vardır ve

11 — Bkz. Saffât sûresi, 123-132. Âyetlerinin tefsirleri ve Tarîhu't-Taberî, II/540 v.d.; Arâis, s. 223 v.d.; M. Tenzil, VI/25 v.d. (Mısır. 1381 H.); el-Kâmil, I/212 v.d.; el-Bidâye, I/337 v.d.; B. Zühûr, s. 132 v.d.; İslâm Ansiklopedisi, V/2. 975-76.

12 — Bkz. M. Tenzil, VI/27.

13 — II. Krallar, 1/9-16.

14 — Bkz. Tarîhu't-Taberî, II/543-44; Tef. Taberî, XXIII/94; M. Tenzil, VI/29; el-Kâmil, I/213-14; el-Bidâye, I/337-38.

15 — El-Bidâye, I/338; Z. Mesîr, VII/81, not. 1; İbnü esîr, VI/33.

16 — II. Krallar, 2/1-14 ve ayrıca bkz. İslâm Ansiklopedisi, Elyesa' maddesi.

hâlen sağ olduğu söylenen dört nebîden biri olarak gösterilir(17). Vehb İbn Münebbih ve daha başkalarından nakledildiğine göre, Hızır gibi ölmezliğe ermiştir ve Kıyâmet gününe kadar hayatta kalacaktır(18). İlyâs karalarda, Hızır ise deryâlarda Muhammed Ümmetinden darda kalanların imdâdına yetişmekle mükelleftirler(19). Onlara bu vazifenin bizzat Hz. Peygamberce verildiği de söylenmiştir(20). Hz. Peygambere nisbet edilen bir habere göre, her gece Hızır ile İlyâs, Zülkarneyn tarafından Ye'cûc ve Me'cûc ile insanlar arasına yapılan seddin dibinde buluşurlar; aynı habere göre her ikisi hac ve umre ibâdetlerini birlikte icra ederler ve bu vesile ile bir kerre içtikleri zemzem onlara bir yıl kâfi gelir(21). Kendisine nisbet edilen başka bir habere göre de Hz. Peygamber, muhtelif yiyeceklerden bahsettikten sonra keviz ve yer mantarının İlyâs ile Elyesa'(a.s.)'ın yiyecekleri olduğunu ve bu iki nebînin yılda bir kez buluştuklarını, zemzem içtiklerini ve bu içmenin kendilerine bir yıl yettiğini ve C. Hakkın her yüzyılın sonunda gençliklerini tazelediğini bildirmiştir(22).

Yukarıda geçtiği üzere, kavminin duygusuzluğundan bezen İlyâs'ın niyâzı neticesi nûr giydirilip semaya uçurulduğunu dile getiren rivâyetler de onun hayatta olduğunu ifâde etmektedirler.

* * *

İlyâs'ın hayatta olduğunu, ölmediğini ifâde eden bu rivâyetleri kısaca tahlil etmek gerekirse karşımıza şu neticeler çıkar:

Hâlen sağ olduğu bildirilen dört nebîden birinin İlyâs olduğu sözü yalandır(23). Hızır'ın denizler ve adalarda, İlyâs'ın da karalarda hamî kuvvet olduğu yolundaki rivâyetler hemen tamamıyla Ehl-i Kitâb'a ve eski dinlerin çoğu yalan ve uydurma haberlerini İslâmî muhitlere yaymayı zevkli bir vazife bilen Ka'bü'l-Ahbâr ve benzeri kişilere dayanır(24). Hızır ile İlyâs'ın her gece Zülkarneyn seddi dibinde buluşmalarını dile getiren ve Hz. Peygambere ait olduğu söylenen hadisin

17 — Ka'bü'l-Ahbâr'dan nakledilen bu habere göre hâlen sağ olan dört nebîden İlyâs ve Hızır yerde; İdris ve İsâ göktedirler. El-Bidâye, I/337; el-İsâbe, I/432 (Mısır. 1328 H.); ed-Dürü'l-Mensûr, V/285.

18 — Tef. urtubî, XV/115-16; Tef. Âlûsî, xxIII/139.

19 — M. Tenzil, VI/29; et-Tabressî, IV/457; el-İsâbe, I/432.

20 — El-İsâbe, I/432; İslâm Ansiklopedisi, V/2. 976.

21 — El-İsâbe, I/432.

22 — El-İsâbe, I/439.

23 — El-Bidâye, I/337.

24 — Bkz. el-Müstedrek, II/583.

senedinde iki «metrûk» ravî vardır(25) ve haber hem dirâyet ve hem de rivâyet bakımından muteber değildir. Keza muhtelif yiyecekler arasında yer mantarı ve kerevizin Hz. Peygamberce İlyâs ile Elyesa' peygamberlerin gıdalarını teşkil ettiğini söylemesi ve gençliklerinin her yüz yılın başında tazelenmesi de asılsızdır(26). Elyesa'(a.s.)'ın gözleri önünde İlyâs'ın nûrdan elbiseler içinde göklere çekildiği ise doğrudan doğruya Kitâb-ı Mukaddes'ten alınmıştır(27).

İlyâs(a.s.)'ın sağlığı ile ilgili olarak Hz. Peygamber, sahâbe ve tabîlere atfedilen rivâyetlerden ayrı olarak bir de, onunla görüştüğünü, konuştuğunu, sohbet ettiğini, sualler sorup cevaplar aldığını iddia edenlerin şehadet ve intibaları vardır(28). Bu tip sohbet ve görüşmeler sâdece sahiplerini ilgilendirir. Bunlara dayanarak İlyâs'ın hayatı veya başkaca yönleriyle ilgili hükümler vermek, şöyle idi, böyle idi demek mümkün değildir.

* * *

İlyâs(a.s.)'ın hayatı ile ilgili bu söylentilere mukabil onun normal bir insan gibi bu dünyadan gelip geçtiğini ifade eden rivâyetler ve çok kuvvetli mantıkî deliller de vardır:

Hızır da, İlyâs da ölmüştür(29) ve İlyâs'ın sağ olduğunu dile getiren bütün rivayetler bâtıldır(30). İmam Buhârî'ye, Hızır ve İlyâs'ın el'ân hayatta olup olmadıkları sorulduğunda, «Buna imkân var mı?, zira Hz. Peygamber bir hadîsinde: Bugün hayatta olanlardan yüz yıl sonra hiçbir kişi kalmayacaktır, buyurdu»(31) cevabını vermiştir. Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (ö. 597 H.) Hızır -ve dolayısıyla İlyâs- ın ölmüş olduğuna dört temel delilin bulunduğunu söyler ki bunlar; Kur'ân, sünnet, müslüman âlimlerin icma ve ittifâkı ile akıldır(32).

1) Allah Kur'ân'ında: «Ey Muhaammed, biz senden evvel de dünyada hiçbir insana ebedîlik vermedik» buyurur(33). Eğer, İlyâs ölme-

25 — El-İsâbe, 1/432.

26 — Aynı kaynak, 1/439.

27 — Bkz. II. Krallar, 2/1-14.

28 — Bkz. el-İsâbe, 1/441 v.d.

29 — Tef. Kurtubî, XI/41; el-Bidâye, 1/337.

30 — Esne'l-Metâlib, ş. 292-93 (Beyrut. 1319 H.); İzmirli, Siyer Mukaddemesi, s. 110.

31 — El-Buhârî, K. 'İlm, bâb. 41; Ebû Dâvûd, K. Melâhim, bâb. 18; Tirmizî, K. Fiten, b. 64.

32 — Bu deliller bazan İlyâs'ı ismen bahis konusu ederse de, ekseriyyet itibariyle Hızır'dan bahsederler. Gaaye aynı olduğu için bunlar İlyâs hakkında da varid kabul edilmiştir.

33 — El-Enbiyâ, 21/34.

miştir denirse, böyle bir iddiâ âyete zıt düşer. Birçok İslâm büyüğünün dediği gibi, şâyet İlyâs ölmemiş idiyse neden Hz. Peygambere gelip yardım etmemiş, onunla omuz omuza savaşmamıştır? Son derece çetin ve sıkıntılı günlerinde bir kenara oturup onu seyredeceğine koşup gelip yardım etmesi icabetmez miydi? Hz. Peygamber Bedir günü ellerini açarak: «Ya Rab, eğer şu küçük gurup helâk olacak olursa, bundan sonra yeryüzünde sana hakkıyla ibâdet eden kalmayacak»(34) tarzında yalvarıp, en ufak şeylerden zafêr nâmına medet umarken acaba Hızır ve İlyâs nerelerdêydiler?(35).

Diğêr bir âyette bildirildiğine göre Allah bütün peygamberlerinden, şâyet zamanına yetişirlerse Hz. Peygambere ve dînine yardım etmeleri hususunda kat'î söz almıştır (Âli'İmrân, 3/81). İlyâs(a.s.) bir peygamber olarak şâyet iddia edildiği gibi sağ olmuş olsaydı. Hz. Peygambere gelir, Ona îmân eder ve son nefesine kadar ömrünü bu uğurda tüketirdi. Halbuki böyle bir şey tarihen sâbit değildir. Hz. Peygamber bir hadîsinde: «Allah'a andolsun ki, eğer Mûsâ sağ olsaydı bana uymaktan başka bir şey yapmazdı» buyurmuştur(36). Mûsâ(a.s.) İlyâs'tan daha üstün ve daha fazîletli bir peygamberdir. Mûsâ'nın Hz. Peygambere uyduğu bir yerde İlyâs da haydi haydi uyar. Eğer o sağ olsaydı, kendisini sahâbe içinde en yüce bir mevkide ve en ön saflarda görürdük. Yazık ki, Muhammed ümmeti böyle bir şereften mahrumdur.

2) Hz. Peygamber ölümünden az önce, bir gece vakti arkadaşlarıyla sohbet ederken, muhtelif lâfızlarla rivâyet edilen ve hemen hemen bütün muteber hadîs mecmualarına giren bir hadîsinde, şu anda hayatta olanlardan 100 yıl sonra kimsenin kalmayacağını, yani hepsinin öleceğini haber vermiştir ki(37), İlyâs'ı bunlardan ayrı düşünmenin hiçbir mânâsı yoktur. Eğer İlyâs, Hz. Peygamber zamanına yetişmişse bu hadîse göre ölmüştür. Eğer yetişmemişse zaten mesele kalmaz ve bugün için onun hayatta oluşundan bahsedilemez.

3) İslâm ulemasından bir çoğu İlyâs'ın ölmüş olduğu kanaatindedirler. İmam Buharî, Ali İbn Mûsâ er-Rıdâ, İbrahim İbn İshak el-Harbî, Ebu'l-Huseyn İbn el-Münâdî ve İbnü Teymiyye bunlardandır. İbnü'l-

34 — Müslim, K. Cihâd, no. 58.

35 — İbn Kayyim el-Cevziyye, el-Menâru'l-Münif, s. 68 (tahkik, A.E. Gudde, Halep. 1970)

36 — A.J. Hanbel, III/387.

37 — 31 numaralı dipnota bakınız.

Münâdî, İlyâs'ın sağ olduğunu iddia edenleri takbîh ederdi(38). El-Kadî Ebu Ya'lâ, A. İbn Hanbel'in taraftarlarının bazısından İlyâs'ın ölmüş olduğunu hikâye etmiştir.

Üstüne basa basa bir daha tekrar edilmeli ki, Hz. Peygamberle cuma kılmayan, cemaate iştirâk etmeyen, onunla küffara karşı çarpışmayan bir zatın sağlığından bahsedilemez. Mûsâ sağ olsaydı, varıp Hz. Peygambere arz-ı teslîmiyyet edecekti; şayet iddiâ edildiği gibi İlyâs da sağ olsaydı, mutlak surette o da aynı yolu takip ederdi(39).

4) İlyâs'ın ölmüş olduğuna dâir onu aşkın aklî delil vardır(40). Bunları teker teker zikrederek konuyu uzatmak istemiyoruz.

4 — Hızır - İlyâs Münâsebeti :

Gayr-ı Sahih olan haberlerde ve bilhassa hlkımız arasında «Hızır-İlyâs» isimleri birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Her sene muayyen günlerde icra edilen «Hıdırellez»(= Hızır+İlyâs) şenlikleri bu iki isim etrafında çok zengin rivayet ve inanışların doğmasına sebep teşkil etmiştir. Öyle anlaşılıyor ki, folklor ile yazılı rivâyetlerin, benzeri bir çok konuda olduğu gibi, burada da geniş ölçüde alış verişi olmuştur. Biz burada sâdece dinî yanı bulunan yazılı rivâyetlere bir göz atacağız:

İbnü Asâkîr'in Süddî'ye varan bir senedle verdiği habere göre Hızır ile İlyâs kardeştir(41). Hz. Peygambere nisbet edilen bir hadîse göre de Hızır'dan maksat İlyâs'tır(42). Aynı haber Ka'bü'l-Ahbâr'dan da gelmiştir. Merfu' ve mevkûf olarak verilen başka bir habere göre de Hızır ve İlyâs her yıl, halk takviminde yazın başlangıcı olarak kabul edilen 6 Mayıs günü (Hıdırellez = Hızır+İlyâs) bir araya gelirler; birbirlerinin başlarını tıraş ederler. Bazı rivâyetlere göre bu buluşma Ramazan ayında, Kudüs'te olur; birlikte hac farîzasını îfâ ederler; zemzem içerler. Buluşma yerleri arasında Arafat'tan da söz edilmiştir(43). Hızır ile İlyâs bu mülâkatlarını bir duâ ile bitirirler. Muhtelif metinler hâlinde kitaplara giren(44) bu duâyı hergün sabah akşam üç kez oku-

38 — El-Menâru'l-Münif, s. 72.

39 — Aynı kaynak, s. 72/73.

40 — Bkz. aynı kaynak, s. 73 v.d.

41 — El-Bidâye, I/330-31.

42 — Fethu'l-Kadîr, IV/441.

43 — M. Tenzil, VI/29; el-Kâmil, I/160; Tef. Kurtubî, XV/115-16; el-Bidâye, I/333, 337; İbnü'l-Cevzî, Kitâbü'l-Mevdûât, I/195-98.

44 — Bkz. İbnü'l-Cevzî, K. Mevdûât, I/195-98; Tef. uKrtubî, XI/43; XV/116; el-İsâbe, I/438.

yan kişi İbnü Abbas'a göre suda boğulma, yangın, hırsızlık gibi felâketlerle şeytan, zâlim devlet başkanı, yılan sokması ve akrep ısırma sından kurtulur(45).

Hızır ile İlyâs'ın her gece Zülkareyn seddinde buluştukları, birlikte hac ve umre yaptıkları geçmişti(46). Muhammed ümmeti zaviyesinden Hızır'la İlyâs'ın ortak bir vazifesine de temas edilmiştir ki, o da, birincinin denizlerde, ikincininse karalarda hamî kuvvet olmasıdır(47).

* * *

Hızır ile İlyâs'ın kardeş olması veya ikisinin aynı şahıs olması sâdece bir söylentidir. Her yıl muayyen günlerde buluşmaları, birbirlerini tıraş etmeleri, zezem içmeleri(48); vedâlaşırken okudukları duâlar(49), bâtil ve asılsızdır. Her gece Zülkarneyn seddinde vakî kabul edilen mülâkatları ile(50), hamî kuvvet olmalarının da(51) aslı yoktur.

5 — İlyâs'tan Maksat İdrîs midir?

Kur'ânda geçen İlyâs kelimesini «İdrîs» tarzında okuyan bazı rivâyetlere tesadüf edilir. İbnü Mes'ûd'a nisbet edilen bu kıraat tarzı Taberî, İbn Ebî Hâtim ve İbnü Asâkîr'in de içlerinde bulunduğu bir hayli müellif tarafından nakledilmiş ve muteber kabul edilen eserlere girmiştir(52).

Keza İbnü Mes'ûd «İlyâs da elçilerdendi» âyetini (Saffât, 37/123) «İdrîs de elçilerdendi» şeklinde, yani İlyâs yerine İdrîs ismini koyarak okumuştur(53). Bu kıraat şâzdir. Kur'ândeki şekil ise mütevâtirdir. Peygamberler tarihi ile ilgilenenler bilir ki, İdrîs ve İlyâs iki ayrı isimdir ve her ikisi de peygamber olan ayrı şahsiyetleri ifâde ederler. Yaşadıkları zaman itibariyle de aralarında asırlar vardır. Bi-

45 — İbnü'l-Cevzî, K. Mevdûât, I/195-98.

46 — 21 numaralı dipnota bakınız.

47 — 19 numaralı dipnota bakınız.

48 — İbnü'l-Cevzî, K. Mevdûât, I/198; el-Bidâye, I/337; Esne'l-Metâlib, s. 19; Temyizü't-Tayyib, s. 8 (Mısır. 1324 H.); el-Masnû' fi Ma'rifeti'l-Hadîsi'l-Mevdu', alt olduğu yer (Halep. 1969); el-Kavukci, el-Lü'lü'l-Marsu', s. 18, (Mısır.)

49 — El-İsâbe, I/438.

50 — El-İsâbe, I/432.

51 — Aynı yer.

52 — Tef. Taberî, VII/261; Umdetü'l-Karî, XV/223; Tef. Âlûsî, XXIII/139.

53 — Es-Sicistânî, Kitâbü'l-Mesâhîf, s. 69 (Mısır. 1936).

İndiği gibi İdrîs, Nuh (a.s.)'dan öncedir ve insanlığın ikinci atası kabul edilen Tûfan mucizesi sahibinin dedesidir. İlyâs ise Mûsâ'nın kardeşi Hârûn(a.s.)'ın torunlarından. Allâme Taberî, tefsîrine aldığı bu rivâyetleri tahlîl eder ve neticede İlyâs ile İdrîs'in aynı kişi olmasının mümkün olmadığı sonucuna varır(54).

Yine Saffat sûresinin 130. âyetinde geçen «İlyâsîn» den maksadın kim olduğu da müfessirleri bir hayli uğraştırmıştır. Bu lâfzın bir kelime mi, iki kelime mi olduğundan ayrı olarak, müfredliği, cemiliği ve nihayet mânâsı üzerinde geniş ihtilâflar vardır(55). «Selâm İlyâsîn'e» mânâsında olan bu âyetteki «İlyâsîn» kelimesinin «Ümmet-i Muhammed» demek olduğu bazılarınca iddia edilmişse de, bunun normal bir tefsîr olmadığı meydandadır. Zîra bu âyetin önünde veya sonunda ne «Muhammed» ismi vardır, ne de O'nun ümmeti. Bu kelimeler âyette açıkça geçmediği gibi, zimmen ve işâreten de mevcut değildirler. O halde böyle bir zorlamaya lüzum yoktur. Ayrıca burada bazılarında(56) «Muhammed Ümmetine» bir tevriyeden bahsedilirse de, bu da tatmin edici olmaktan uzaktır. Sünnî âlimler, zoraki te'villerle âyetin «Muhammed Ümmeti» ne işâret olduğunu iddiaya kalkınca rafizîler de bunun «Ali Ümmeti» demek olduğunu söylemeye cür'et etmişlerdir. İtidâlden ayrılmayan bir çok din âlimi «İlyâsîn» in Muhammed ümmeti mânâsına geldiği yolundaki açıklamaları yadırgamışlar ve bunu lüzumsuz bulmuşlardır(57).

6 — İlyâs ve Hz. Peygamber :

Muhtelif yollarla Enes İbn Mâlik'e varan ve az çok muhtevâları da farklı olan bir hadîse göre, İlyâs ile Hz. Peygamber'in teması özet olarak şöyledir:

Hız. Peygamber bir sefer esnâsında mola verir. Oturdukları sırada kendilerine yakın vadîden: «Allahım, beni ümmeti Muhammed'den kıl!» niyazında bulunan bir ses işitirler. Enes İbn Mâlik, sesin geldiği tarafa gider ve boyu 300 zira'dan daha fazla olan bir adamla karşılaşır. Bu yabancı adam Enes'e kim olduğunu sorar. Enes'den, kendisinin Hız.

54 — Tef. Taberî, VII/261.

55 — M. Ğayb, XXVI/162; Z. Mesîr, VII/82-84 ve 82, not. 1; Tef. Kurtubî, XV/120; Fethu'l-Bârî, VII/183.

56 — Elmalılı, VI/4068.

57 — M. Tenzîl, VI/30; M. Ğayb, XXVI/162; Tef. Kurtubî, XV/120; Fethu'l-Bârî, VII/183; Fethu'l-Kadir, IV/410.

Peygamberin hizmetini gören biri olduğu cevabını alır. Bu sefer yabancı Hz. Peygamberin nerede olduğunu sorar. Yerini öğrenince de: «O'na var ve kardeşin İlyâs'ın sana selâmı var, de!» tenbihinde bulunur. Selâmı alan Hz. Peygamber kalkar ve İlyâs'ın yanına gelir. Kucaklaşırlar. Oturup uzun müddet sohbet ederler. Söz arasında İlyâs, kendisinin bir gün müstesnâ, bütün yılı dâima oruçlu geçirdiğini, tesâdüfen bugünün oruç tutmadığı güne isabet ettiğini söyler ve beraber yemek yemeleri dileğinde bulunur. Gökten, üzerinde balık, ekmek ve kereviz bulunan bir sofrâ iner. Yerler ve Enes'e de yeme izni verirler. Yemekten sonra birlikte ikinci namazını edâ ederler. Namazdan sonra vedâlaşırlar ve Enes'in gözleri önünde İlyâs bir bulut üzerinde semâlara yükselir(58).

El-Hâkim'in Müstedrek isimli eserine «Bu, isnâdı sahîh bir hadîstir» kaydıyla aldığı (II/617) bu haberi Beyhakî zayıf saymış(59); Zehabî ise mevzu' (uydurma) olduğunu söylemiş ve bunu uydurup halk arasında yayanlara lânet ettikten sonra «Bu hadîsi ve isnâdını sahîh sayacak kadar Hâkim'in cehl içinde olabileceğini tecvîz etmem» diyerek, Müstedrek sahibi hakkındaki hayret ve şüphesini gizleyememiştir(60).

Ulemâdan bir çoğunun «yalan» ve «iftira» olarak vafsettikleri(61) bu haberin aslı faslı yoktur ve tamamıyla düzmedir.

7 — Netice :

Kur'ânda iki kez ismi geçen İlyâs(a.s.)'in Hz. Peygamberin hadislerine diğer peygamberler kadar mevzu olmadığını görüyoruz. İlyâs'ın hayat hikâyesi ile ilgili bilgiler ya doğrudan doğruya Kitâb-ı Mukaddes'ten iktibas edilmiş veya büyük ölçüde hayal ve yalanla karışık olarak anlatılan şifâhî rivâyetlerden derlenmiştir. Bunlara bakarak İlyâs'ın hayat safhaları hakkında doğru veya doğruya yakın bir neticeye ulaşmak imkânsızdır.

Müslüman topluluk içinde İlyâs ismi etrafında dolayan ve Hz. Peygamberle sahabenin bazı büyük isimlerine müntehî olan haberler hemen tamamıyla yalan ve uydurmadır.

58 — El-Müstedrek, II/617; Tef. Kurtubî, XV/116.

59 — Tef. Âlûsî, XXIII/139.

60 — Mizânü'l-İtidâl, IV/441; et-Telhîs, II/617.

61 — Bkz. el-Bidâye, I/338-39; Siyer-i Celîle-i Nebeviyye Mukaddemesi, s. 111.

İlyâs'ın halen hayatta olduğu; senenin muayyen günlerinde Hızır ile olan mülâkatları, Hz. Peygamberle yemek yemeleri gibi söylentilerin aslı yoktur. Bazı insanların kendisiyle görüşmeleri, sohbet etmeleri ve buna mümâsıl hatıraların bizim için hiç bir mânâsı yoktur. Bu tür sohbet ve müşâhedeler sahiplerini ilgilendirir.

Hz. Mûsâ'nın kardeşi olan Hârûn(a.s.)'ın torunlarından İlyâs isminde biri kavmine peygamber olarak gönderilmiş ve vazifesini ikmal ettikten sonra normal bir ölümle bu dünyadan göçüp gitmiştir.